

поміщиків і вотчинників почнуть бігати в черкаські (українські. – Авт.) міста, велів віддавати назад тим людям, від кого хто втече” [26].

У цьому випадку звертає на себе безапеляційність формулювань, їх наказовий характер для української сторони, що може свідчити про розуміння московським урядом об'єднання України з Московією як одну з форм підпорядкування. Це положення і стало визначальним у стосунках царського уряду з старшинською адміністрацією відносно московитських втікачів. Причому царський уряд пильно стежив за тим, що це положення виконувалось гетьманською адміністрацією.

Література:

1. Борисенко В.Й. Курс української історії. – К., 1998. – С. 209.
2. Воссоединение Украины с Россией. Документы и материалы. В 3-х томах. – Т. III. – М., 1954. – С. 562.
3. Смолій В.А., Степанков В.С. Українська державна ідея. – К., 1997. – С. 53.
4. Яковлева Т. Украинская шляхта в государственная идея в годы освободительной войны // Національно-визвольна війна українського народу середини XVII ст. – К., 1998. – С. 135.
5. Акты ЮЗР. – Т. III. – С. 469–498.
6. Там само. – Т. X. – С. 132.
7. Акты ЮЗР. – Т. 10. – С. 506.
8. Акты ЮЗР. – Т. 14. – Спб., 1889. – С. 127–128, 468–470.
9. Акты ЮЗР. – Т. 14. – С. 380.
10. Акты ЮЗР. – Т. 14. – С. 139.
11. Там само. – С. 143.
12. Там само. – С. 151.
13. Горобець В.М. Білорусь козацька. – К., 1998. – С. 24.
14. Дворцовые разряды. – Т.3. – Спб., 1852. – С.445; Акты ЮЗР. – Т.14. – С. 137, 143–146.
15. Дворцовые разряды. – Т.3. – С. 449.
16. Акты ЮЗР. – Т. X. – С. 694.
17. Там само. – С. 695.
18. Там само. – С. 696.
19. Грушевський М. Сулимині військо в 1654 р. // Записки історико-філологічного відділу Української Академії Наук. – Кн. XXIV. – К., 1929. – С. 106.
20. Там само. – С. 105.
21. Там само.
22. Документи Богдана Хмельницького. – М., 1954. – С. 380.
23. Там само. – С. 381–382.
24. Універсали Богдана Хмельницького. – К., 1998. – С. 153.
25. Воссоединение Украины с Россией. Документы и материалы. – Т.2. – М., 1954. – С. 185.
26. Акты ЮЗР. – Т. 10. – Спб., 1878. – С. 512.

*Шарпаций В. Г.
НПУ імені М. П. Драгоманова*

РОЗВИТОК СИСТЕМИ МІСЦЕВИХ ОРГАНІВ СОЦІАЛЬНОГО ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ В УСРР (1919–1929 РР.)

Функціонування системи соціального забезпечення віддзеркалює економічну потужність її державних форм та політичну структуризованість суспільства, а за великим рахунком і рівень цивілізації. Вона демонструє зрілість або недіеспроможність соціальної політики держави, перспективи її ефективного

розвитку і зміцнення власних соціально-економічних основ. Актуальність науково-історичного дослідження зумовлена саме таким пізнавально-прикладним контекстом, тобто доцільністю вивчення історичного досвіду функціонування державної системи забезпечення працездатної або соціально ущемної частини населення.

Науково-історична проблематика з питань соціального забезпечення в УРСР 30-х рр., особливо на фоні суцільної колективізації та політики розкуркулення селянських господарств, масових репресій, депортацій і голодомору, виглядає на перший погляд, дивною, проте існувала ціла система на чолі з організаційною структурою – Наркомсобезом. Соціальними проблемами переймалися інші партійно-державні органи влади, тобто функціонувала конкретна система державних установ, відтак є об'єкт і предмет наукового дослідження. Важливо з'ясувати особливості соціальної політики радянської держави тоталітарного типу, її пріоритети, а з другого боку роль і місце безпосередньої структури соціального забезпечення – місцевих органів.

Формування центрального апарату НКСЗ відбувалося одночасно з організацією губернських та повітових відділів соціального забезпечення. У "Тимчасовому положенні" про НКСЗ УСРР 1919 р. було зафіксовано саме таку структуру підпорядкування: центр (НКСЗ) – губернські – міські – повітові відділи соцзабезу [1], тобто за основу було взято адміністративно-територіальний принцип. Місцеві відділи копіювали центральні підрозділи, але засновували їх з урахуванням соціальної ситуації в регіоні, наявності груп знедолених. Наприклад, у липні 1919 р. Бердичівський повітовий відділ соціального забезпечення мав підвідділи: пенсій, котрий переймався питанням призначення пенсій колишнім солдатам, червоноармійцям, які втратили працездатність по інвалідності, але не розглядав справи співробітників поліції, тюремних наглядачів, жандармерії і дипломатичних установ; загальної допомоги, який розподілив функції та завдання на три секції – надання пайка родинам червоноармійців, видачі добових грошей (звільненим з роботи по інвалідності, на час працевлаштування), допомоги біженцям (лише тим, хто осів на постійне проживання) [2]. Пенсії призначала міжвідомча комісія, до складу якої входили представники місцевих органів влади, громадських організацій, медичних закладів. Біженцями, які перебували "на колесах", тобто не знаходили постійного притулку, займалися спеціальні установи – "Пленбегу". Велике навантаження лягало на службовців підвідділу жертв контрреволюції, тому що вони обслуговували широке коло заявників: співробітників радустанов, що постраждали за утвердження влади, політемігрантів, політично амністованих осіб, політичних біженців з окупованої білою армією території, пролетарські елементи. Для них влаштовували житло, видавали одяг, звільняли місця в лікарнях, забезпечували грошима та харчами. Діяли підвідділи: охорони материнства і дитинства, допомоги вдовам і літнім, скалічених воїнів та інвалідів, опіки й піклування, постачання,

інструкторсько-інформаційний [3]. Повітовий відділ мав десять підвідділів, тобто організаційно-структурно нагадував функції центрального апарату.

1 квітня 1919 р. НКСЗ УСРР видав “Положення про конструкцію і взаємовідносини центральних органів соціального забезпечення з місцями” [4]. Всі постанови і розпорядження Наркомсоцзабезу виконували губернські відділи соціального забезпечення, на які покладалася і вся відповідальність за здійснення різних заходів центральних органів. Нарком М. Зубков контролював роботу губсоцвідділів, надсилав відповідні інструкції та ревізорів. Положення стало першим документом, у якому були виписані права та обов’язки трьох структурних підрозділів всієї системи соціального забезпечення в Україні – губернських, повітових та волосних відділів, тобто воно виконувало функції своєї конституції. Повітові відділи безпосередньо підпорядковувалися губернським, а волосні – повітовим.

На таких організаційних підвалинах була побудована і система органів радянської влади. Передбачалися випадки безпосереднього звернення повітових відділів до НКСЗ: подання скарг на губернські відділи, за відсутності відповіді на запит протягом десяти днів, при невідповідності вимог та дій губернського правління чинному законодавству. Губсоцвідділи звітували НКСЗ про роботу повітових і волосних підрозділів. Губернським та повітовим відділам дозволялося створювати такі підвідділи: допомоги інвалідам, вдовам і літнім людям; охорони дітей (при ньому діяла Рада Захисту Дітей); охорони материнства і немовлят; пенсій і пайка; різних допомог (жертвам контрреволюції), опіки і піклування; інструкторсько-інформаційний; господарчий (підвідділ постачання); фінансово-кошторисний; секретаріат [5]. Залежно від місцевих умов дозволялася певна комбінація підвідділів. Така організаційна схема, яка підлягала місцевій корекції, існувала до травня 1920 р. У травні 1920 р. НКСЗ запровадив три категорії відділів: першої категорії – губернські, другої – повітові, третьої – волосні, або з населенням 15 тис. мешканців [6]. Там, де відділів не існувало, передбачалося створення пунктів. Наприклад, у 1920 р. Київський міський відділ собезу відкрив 10 пунктів за адресами – Прорізна, 2; Львівська, 69; Куренівська, 15; В.-Васильківська, 116; Різницька, 9 та в інших місцях Києва [7].

Початковий період становлення апарату управління місцевих відділів собезу вирізнявся певним дублюванням організаційної структури НКСЗ, зростанням штату співробітників, які не завжди мали належну кваліфікацію. Система вимагала підготовлених кадрів, тому НКСЗ організував курси для навчання інструкторів. Так, у липні–вересні 1921 р. їх закінчили 28 осіб, рекомендованих губсоцвідділами, профспілками, губпарткомаами [8]. Навчальний план розподілявся на два цикли: загальний та спеціальний. Перший знайомив слухачів з такими дисциплінами: світознавство, епоха натурального господарства, розвиток та суть капіталістичного ладу, історія класової боротьби на Заході, створення I-го Інтернаціоналу, історія

класової боротьби в Росії та на Україні, огляд програми РКП, конституція радянської влади й організація влади на місцях, організація і завдання Червоної Армії, земельна політика, промислова політика, продовольча політика і кооперація, народна освіта, червоний суд, релігійна політика і радянська Влада [9]. На опанування ними відводилося 92 години, тобто майбутні інспектори мали скласти іспит політграмоти, засвоїти політико-економічні, соціальні та культурно-освітні пріоритети радянської влади. Програмою спеціальної підготовки передбачили та запропонували предмети: культурно-освітня діяльність соціального забезпечення, обліково-статистична робота, історія соціального забезпечення, радянське законодавство в галузі соціального забезпечення, організаційне будівництво соціального забезпечення, взаємовідносини соціального забезпечення з охороною праці та здоров'я, охорона праці і професійна гігієна, а також робота відділів – фінансово-кошторисного, допомог і пенсій, інвалідного, організаційно-інструкторського, постачання, червоноармійського пайка, соціальної допомоги, управління справами. Лекційний цикл, прочитаний викладачами Харківського інституту народного господарства, охоплював 168 годин [10]. Подібні курси організували НКСЗ та губернські відділи собезу, готуючи у такий спосіб інструкторів. Інструктори допомагали не лише становленню системи соцзабезу, а також відповідали на листи громадян з правових та повсякденних питань матеріально-побутового забезпечення пенсіонерів, інвалідів тощо. На сторінках часопису “Социальное обеспечение”, що виходив у Києві, існувала спеціальна рубрика – “Листок інструктора”. Саме до неї надходили листи з різними запитаннями, зокрема такого змісту: “З якого часу мають сплачувати пайок родинам “староармійців”, що перебувають у полоні без вісті зникли, червоноармійцям, мобілізованим та добровільно записаним до Червоної Армії в 1917 і в 1918 рр.?”. Відповідь була такою: “Родини військовополонених старої армії повинні забезпечуватись грошовою допомогою (пайком) з 1-го липня 1920 р. однаково з родинами червоноармійців” [11].

Організаційна структура місцевих органів соцзабезу першого року непу не зазнала радикальних змін, хоча в роботі всієї системи відбулися суттєві зміни. Запровадження принципу госпрозрахунку і самозабезпечення порушило проблему відносної децентралізації та скорочення кількості управлінців. Ці питання активно обговорювали учасники нарад відділів соцзабезу Харківської губернії 5–8 серпня 1921 р. [12]. Проблем виявилось більше, ніж досягнень. Вони були типовими для переважної більшості губсоцвідділів в Україні. Наприклад, до Запорізького губсоцвідділу входили організаційно-інспекторський підвідділ, секретаріат, підвідділи соціальної допомоги, червоноармійського пайка, пенсій і допомог, соціальної допомоги, матеріально-фінансовий та інвалідний, але не існувало апарату для проведення роботи з населенням міста, бракувало інспекторів, спостерігалася плинність завідуючих повітовими відділами [13].

Губсоцвідділи, як структурні підрозділи системи соціального забезпечення, мали окремі помешкання, але не мали функцій виконавчих органів влади, які належали губвиконкомам. Наркомсоцзабез був складовою частиною уряду, відтак виконував декрети і постанови РНК УСРР та особливо ВУЦВКу. На місцях губсоцвідділи юридично підпорядковувалися губвиконкомам, а політично залежали від губнаркомів. Так, у 1922 р. харківський губвиконком ухвалив рішення про ліквідацію колегії губсоцвідділу, відтак оргструктура мала таку схему: адміністративно-організаційний підвідділ, матеріально-фінансовий, пенсій і різних допомог, управління установ. Штат співробітників сягав 85 осіб [14].

Раціоналізація апарату місцевих органів собезу стала темою для обговорення на Всеукраїнській нараді 21–24 березня 1924 р. у Харкові. Учасники, а серед них були керівники губернських та повітових відділів, погодилися з тим, що їх структура має будуватися відповідно обсягу роботи, території, чисельності населення. Передбачалося створення типової структури і мобільної, яка враховувала б перелічені умови. Виокремлювалися три типи місцевих губернських органів собезу: першої категорії (мали організаційну структуру подібну НКСЗ); другої категорії (мали наступну схему: відділи організаційно-адміністративний, оперативний, установ і підприємств, фінансово-матеріальний); третьої категорії (обрали за основу підвідділи: загальний, управління справами, організації, фінансів, операційний, установ і підприємств) [15]. Повітові органи собезу поділялися на дві категорії: до першої належали ті, які відповідали третій категорії губернської ланки, а до другої – заклади з двома підвідділами – загальним та операційним. Райсобези підлягали ліквідації, тому що функції соціального забезпечення робітників перебрали на себе страхові каси, а селян – комітети громадської взаємодопомоги. Втратили доцільність існування повітові собези у губернських містах, тому що їхні функції переходили до губсоцвідділів. Нарада визнала за необхідне створення при губернських та повітових відділах колегії, до складу якої мали увійти представники профспілок для координації діяльності страхових кас та військового відомства з метою налагодження державного забезпечення і взаємодопомоги. Йшлося також про встановлення “твердих штатів”, але з урахуванням соціальних та адміністративно-територіальних особливостей того чи іншого регіону.

Наркомсоцзабез УСРР у 1922 р. розіслав циркуляр № 77 про встановлення “нормальних штатів” для губсобезів трьох категорій. Так, штат губсоцвідділу становив 55 осіб: завідуючий, заступник (він же керівник організаційно-адміністративного підвідділу) та ще чотири завідуючих підвідділами – держзабезпечення і взаємодопомоги, соціального страхування, фінансовим, установ і підприємств (постачання). За фахом апарат мав таку посадову схему: інспектор, статист, діловод, конторщик, друкарка, кур’єр, інструктор, бухгалтер, секретар, контролер, касир, рахівник, завідуючий складом, агент з постачання, кучер. Штат установи другої категорії 46 працівників: завідуючий відділом, заступник,

загальний підвідділ (19), операційний (6), соціального страхування (8), установ і підприємств з підрозділом постачання (12), а третьої категорії з 39 співробітників, у тому числі – завідуючого, його заступника, працівників загального відділу (22), операційного (8), соціального страхування (7) [16]. В установі кожної категорії працював один губінспектор.

Підсумовуючи еволюцію організаційних форм губернських та повітових відділів соціального забезпечення, необхідно підкреслити наявність процесів централізації апарату управління і децентралізації функцій та механізму обслуговування деяких категорій населення, а з другого боку – встановлення типової структури “нормальних штатів” і підрозділів з урахуванням специфіки регіону.

Місцеві органи соціального забезпечення теоретично мали уніфіковану номенклатуру, тобто встановлену Наркомсоцзабезом, але губернії вирізнялися соціально-економічною ситуацією, чисельністю населення, а також наявністю відповідного контингенту, що впливало на організаційно-функціональну діяльність всієї системи соціального забезпечення. У зв'язку з цим показовою є робота Київського губернського відділу соціального забезпечення. Організаційно він був утворений одразу після формування НКСЗ у лютому 1919 р. У Києві виходили у 1919–1920 рр. друковані видання НКСЗ УСРР – “Социальное обеспечение” (редакція знаходилась на Прорізній, 2) та “Информационный листок”, де друкувалися теоретики і безпосередні організатори системи соціального забезпечення. У м. Києві діяла 91 піклувальна установа, у тому числі 7 російських, 13 польських, 17 українських, 7 єврейських та 47 мішаних за національним складом підопічних, яких разом восени 1918 р. налічувалося 4315 осіб [17]. Вони дісталися у спадок разом з колишніми установами, які радянська влада ліквідувала, започаткувавши нову систему соціального забезпечення. Упродовж 1919 р., коли у Києві декілька раз змінювалася політична влада, а в губернії одночасно співіснувало декілька її організаційних форм, населення знало про існування закладів соціальної допомоги, але не відчувало належним чином їх переваг. Громадянська війна на Київщині тривала до літа 1920 р., вона набула форм могутнього повстанського руху. В той час виникали і деякі відділи соціального забезпечення, орієнтовані на обслуговування червоноармійців, інвалідів воен, пограбованих тощо. Так, у серпні 1920 р. губсоцвідділ Київщини очолював колишній боротьбист Алексеев, а його заступником був комуніст Марциненко [18]. Обое мали досвід роботи у цій галузі. Початковий етап роботи виявився організаційним, тому для друкування циркулярів, наказів, розпоряджень, а саме у такий спосіб відбувався зв'язок губсоцвідділу з повітами, реквізували 300 пудів паперу у Києво-Печерської лаврі [19]. Майно міських ломбардів влада конфіскувала, розподіливши його між чека, губкомом КП(б)У та собезом, щоб одягнути їхню напіводягнену номенклатуру [20].

На початку серпня 1920 р. у Києві відбувся з'їзд відповідальних працівників собезів Київщини, які представляли Білу Церкву, Бердичів, Васильків, Звенигород, Фастів, Канів, Сквиру, Таращу, Умань, Коростишев, Липовець, Радомисл, Чорнобиль, Черкаси та інші повітові відділи соцзабезу [21]. Губсоцвідділ охоплював територію значної частини районів сучасних Чернігівської, Черкаської, Житомирської областей, тому налагодити оперативний зв'язок з ними виявилось справою складною. Роботу з'їзду відкрив завідуючий губсоцвідділом Алексеев, а до президії обрали – Тайца, Чернявського, Загурського, Неймана, Гр. Сталіна. У вступному слові Алексеев підкреслив, що на з'їзд приїхали делегати від повітів, “де інваліди без засобів існування, мами без дітей, діти без мам, страждають і плачуть, знемагаючи від суму і голоду” [22]. Від емоцій делегати з'їзду перейшли до порядку денного, запропонованого керівником організаційно-інспекторського відділу губсобезу Гр. Сталіним. Делегати виокремлювали дві характерні обставини: відсутність коштів у повітових відділах собезу і колосальну кількість різних категорій населення, які вимагали соціальної допомоги. На дверях повітових відділів соцзабезу вивішувалися оголошення такого (дослівно) змісту: “Об'ява! При повітсобезі організована комісія по оказанню допомоги потерпівшим від контрреволюції. Заяви осіб потерпівших приймаються в повітсобезі п/в ріжної допомоги” [23]. Українізація у серпні 1920 р. ще не торкнулася місцевого апарату, тому “комісія по оказанню” переймалася порятунком життя тисяч “соціально дефективних” людей.

На з'їзді, особливо у промові Гр. Сталіна, висвітлювалися деякі моменти становлення роботи апарату губсоцвідділу після евакуації з Києва у травні–червні 1920 р., коли містом заволодів С. Петлюра. “З 15 липня (1920 р. – Авт.), – наголошував Гр. Сталін, – коли я став виконувати свої обов'язки, я не мав ні декретів, ні інструкцій, ні жодного розпорядження. Я знав лише те, що і ви знаєте, чув, що відбувається відокремлення Праці від Собезу, що можливо нас залишить Охорона Дитинства і Материнства” [24]. Виявляється, що на шляху творення губсоцвідділу було два етапи: від лютого 1919 р., коли взагалі постала система, і до травня 1920 р. – дати залишення Києва радянськими органами влади. Охматдит мав перейти під патронат Наркомосу УСРР, а Наркомат праці перебирав разом з ВУРПС соціальні функції “захисту праці”, тобто в губернії тривав організаційний період становлення радянської системи соціального забезпечення. Транспорт і телеграф були зруйновані, а налагодити зв'язок з повітами виявилось непросто, тому спостерігалася вимушена автономія місцевих органів, хоча схема загалом уже існувала. Досвідом роботи організаційно-інспекторського підвідділу, за таких обставин, поділився з делегатами Гр. Сталін. “У нас тут цей підвідділ, – зазначав він, – складається з наступних секцій: 1) Канцелярія на чолі з секретарем – технічний центр роботи підвідділу. 2) Інформаційна секція. Звідси у нас проходить зв'язок з повітами, звідси йде розміщення і пересилка матеріалів на місця; тут є те,

що зв'язує нашу внутрішню організацію з київськими установами, а саме: опродкомгубом, житловідділом, фінвідділом і т.д.” [25]. Продовжуючи розповідь про діяльність очолюваного підвідділу, Гр. Сталін фактично продемонстрував факт поєднання директив центрального органу, тобто НКСЗ, і специфіки їх застосування на місцях. “3) Далі інспекторсько-контрольна секція. Якщо ви уважно прочитаєте положення від 26-го травня 1920 р., – підкреслив він, – то ви побачите, що Контрольна Інспекція є органом, контролюючим усі відділи губсобезу і на місцях. 4) Облікова секція у нас й обліково-статистична у вас на місцях. І облік і статистика опрацьовують весь цифровий матеріал, але завдання їхні різні: у той час, як статистика наша, крім суто наукової сторони, переслідує загальні завдання, даючи точні цифри керівного матеріалу для широкої розбудови, створюючи теоретичні підвалини для практичної роботи, облік наш – це перевірка в цифрах правильності дій окремих частин нашого механізму і доцільності його конструкції. Із зазначеного вам, т.т., ясно, що в губорганах статистика повинна бути самостійна, для периферії ж, де самостійної обробки матеріалу бути не може, обидві функції повинні бути об'єднані в одну обліково-статистичну секцію” [26]. Досить вичерпна характеристика функцій і повноважень губернських та повітових структур собезу, яка була притаманна для Київщини. У промові завгубсоцвідділом Алексеєва йшлося про те, що протягом року змінилося шість завідуючих, а головною проблемою стала відсутність кваліфікованих кадрів, а не декретів НКСЗ, позаяк необхідно “керуватися власним досвідом” та “революційною совістю” [27]. Матеріальна скрута і відсутність належних коштів унеможлилювали повноцінне надання допомоги нужденним, відтак, крім їхнього голодування і страждання, на переконання Алексеєва, радянська влада втрачала авторитет і підтримку у населення. Собез не мав власних ресурсів, а лише збирав їх, тобто був посередником і прохачем, проте населення зверталось саме до нього. Кошторис складали за твердими цінами, але продкомгуб покривав лише 20–30% його витрат, а решту доводилося купувати на базарах [28].

У 1920 р., судячи з досвіду роботи Київського губсоцвідділу, діяв принцип опіки центральних органів над місцевими, а з другого боку – спостерігалася невідповідність між соціальними гаслами і закликами, виголошеними радянськими органами влади, та їх матеріальним наповненням. У пресі критикували філантропічні тенденції у роботі дореволюційних закладів соціальної допомоги, які впливали з християнської моралі, виокремлюючи переваги державних форм соціального забезпечення всіх категорій населення [29]. За політико-ідеологічним популізмом і пафосом месіанства, які були характерні для початкового етапу соціального забезпечення населення, утверджувався філантропізм радянського собезу – своєрідної каси швидкої допомоги, яка не мала належних коштів.

Реальна допомога Київського губсоцвідділу протягом вересня – початку жовтня 1920 р. була такою: інвалідний підвідділ організував роботу

травматологічного інституту і протезного заводу для виготовлення 18 протезів для ніг та 19 для рук, 23 пар милиць і 21 пари ортопедичного взуття, притулив 62 поранених; підвідділ пайка переймався допомогою 7199 родинам, влаштував 45 щомісячних харчувань, влаштував до притулку 17 дітей, видав 2 посвідчення для безкоштовного проїзду та 1978 карток "Красная Звезда" для обслуговування військовослужбовців; підвідділ пенсій (секції – військова, цивільна, залізнична) отримав на розгляд 1964 пенсійні справи, з них 1822 особам видав право на пенсійне забезпечення, а 4561 чекали обстеження; організаційно-інспекторський займався виключно модернізацією апарату управління, а не піклуванням про людей; підвідділ постачання лише надсилав до різних інстанцій вимоги на завезення продуктів, отримуючи від них мізерні надходження; підвідділ статистики, не маючи постійного зв'язку з повітами, фактично не розгорнув своєї діяльності в губернії, обмежившись абстрактними звітами, хоча контрольно-обстежувальна секція налагодила облік контингенту собезу; підвідділ соціальної допомоги зосередився на забезпеченні одягом, взуттям, продуктами та грошми жертв погромів в районах, хоча у м. Києві щоденно видавали 3693 обіди, а протягом вересня їх було 97964; фінансово-кошторисний підвідділ головну увагу приділяв пошуку реальних джерел формування кошторису на 1921 р. [30].

15 грудня 1920 р. відбувся черговий з'їзд повноважних представників місцевих органів собезу Київської губернії (по 2 від повіту) [31]. Вони не вирішували кадрових проблем, а фактично мали статус нарад, тому що розглядали питання організаційної структури. У Києві передбачалося тоді заснування будинків вчених і літераторів, які втратили працездатність за віком, через хворобу чи інвалідність, відбувалися лекції, навіть планували відкрити музей соціальної допомоги. Міськсобез забезпечував у грудні 1920 р. 1500 осіб похилого віку, 5000 інвалідів, щоденно влаштовував 4000 обідів для безпритульних людей, видав 2109 карток "Красная Звезда".

Нова економічна політика виявилася для губсобезу Київщини, як і для решти в УСРР, несподіваною і суперечливою. Громадянська війна завершилася, хоча повстанський рух тривав, відтак з обох сторін надходили поранені, а загалом початок 20-х рр. став для всієї системи собезу черговим випробуванням на стійкість. Голод 1921–1922 рр., спричинений посухою у п'яти південних губерніях УСРР та виснажливою продрозкладкою, унеможливив повноцінне функціонування системи соціального забезпечення. На неї покладалися надто непосильні завдання. "Нова економічна політика остаточно загнала собези Київщини на край бездни, – зазначалося в інформації з місць. – Розпочинається хвиля сумних телеграм. В Умані упродком зменшив норму харчування на 70%. Діти голодують і жебракують. Бердичівський упродком зовсім перестав видавати продукти. Уфінвідділ не видає грошових знаків. І так в усіх інших собезах. Виходом з становища є лише зменшення числа підопічних" [32]. Спроба заснування натурального фонду собезу

виявилася декларативною, тому що бракувало хліба та інших продуктів. Саме тоді активно обговорювалася і запроваджувалася система підсобних підприємств системи собезів [33], необхідність їх господарської діяльності та громадської взаємодопомоги. Однак, незважаючи на різні заходи, фінансово-матеріальне становище губсоцвідділу станом на червень 1922 р. залишалось катастрофічним: щодень підвідділ не мав змоги абсолютно забезпечити потреби відповідного соціального контингенту, а заборгованість по зарплаті співробітникам губернських та повітових відділів становила три місяці [34]. За таких умов вони знаходили засоби для надання допомоги. У тому ж скрутному 1922 р. система соціального забезпечення Київщини призначила 10585 особам пенсії, з них інвалідам праці – 6578, інвалідам війни – 3239, а також членам їхніх родин – 3238, а взагалі в губернії налічувалося всього 18.303 осіб, з них інвалідів праці 10383, інвалідів війни – 5619 [35]. На облік собезу взяли понад 25 тис. родин червоноармійців, а секція “помжеркор” припинила свою роботу через брак коштів [36].

Катеринославський губсоцвідділ розпочав свою організаційну роботу з лютого 1919 р., заснувавши повітові відділи у Верхньодніпровську, Павлограді, Ново-Московську, Синельниково [37]. 19–21 липня 1920 р. відбувся у Катеринославі з’їзд представників повітових та районних “трудообезів”, делегати якого обговорили організаційні питання, підсумували попередній досвід діяльності [38]. За січень–лютий 1920 р. було прийнято 25 тис. заяв про надання соціальної допомоги, яку було надано 9967 родинам, видано 57446 безкоштовних обідів, зареєстровано 4656 сімей червоноармійців, задоволено 390 прохачів по лінії “комжеркора”, 530 відмовлено [39]. Відділи, за браком коштів, не могли надати повноцінної допомоги, хоча кошторис у 1920 р. становив 1,1 млрд крб. [40], але ця астрономічна для місцевого підрозділу сума не вирішувала всіх проблем в умовах галопуючого зростання цін і товарного дефіциту. Неп змусив губсобез переглянути роботу з соціальним контингентом. Так, у 1922 р. число родин червоноармійців, які перебували на обліку собезу, лише у самому Катеринославі зменшилося на 65%, а пенсіонерів – на 30% [41], тобто відбувався перегляд соціальних груп, зумовлений браком коштів. Губсобез мав підсобні підприємства, у тому числі хлібопекарню, яка забезпечувала хлібом родини червоноармійців. Він мав власну молочну ферму, орендовану типографію, транспорт.

У південних губерніях – Запорізькій, Одеській, Миколаївській початковий період формування та діяльності місцевих органів собезу не вирізнявся з-поміж інших регіонів, а період 1921–1922 рр. виявився для них справжнім випробуванням на виживання, тому що населення губерній, особливо сільське, зазнало втрат від голоду. Вони відкривали дрібні промислові підприємства, засновували сільськогосподарські артїлі, тобто вишукували джерела для поновлення власних фондів. Запорізький губсоцвідділ видав у 1922 р. 1,6 млн крб. для забезпечення пенсіями у повітах, а також “виписав мануфактури” по 4 аршина на родину з 3 душ,

6 аршин – від 4–5 душ, 8 аршин – понад 5 і більше осіб [42]. Організаційна структура залишалася сталою і типовою для губернського відділу: секретаріат, організаційно-інспекторський підвідділ, підвідділи соціальної допомоги, червоноармійського пайка, пенсій і допомог, соціальної допомоги, матеріально-фінансовий, інвалідний [43]. Губсоцвідділ займався навіть організацією посівної кампанії, зацікавлюючи та стимулюючи комітети селянської взаємодопомоги. Саме для них відводили понад 6 тис. десятин землі, а на одне село припадало до 10 десятин [44].

Діяльність Одеського губсоцвідділу організаційно не вирізнялася від решти установ соціального забезпечення в Україні, тому що їхня структура і штати відповідали загальним принципам функціонування самої системи. Він мав аналогічні фінансові та матеріальні проблеми: брак коштів, відсутність належного зв'язку з повітами, велика кількість соціального контингенту. Для його задоволення губсоцвідділ вимагав 6 млрд крб., але з державної скарбниці одержав лише 1 млрд, а решту за рахунок місцевого резерву [45]. У зв'язку з цим філантропічні риси губсоцзабезу, якими він вирізнявся у 1919–1920 рр., поступилися комерційним ознакам: діяли власні підсобні підприємства, сільськогосподарські колективи, фабрики, майстерні. За браком коштів та матеріальних засобів доводилося скорочувати кількість осіб, які вимагали допомоги. Переоблік чисельності контингенту був характерним явищем для решти губсоцвідділів. Вони намагалися перекласти тягар на приватні, кооперативні і державні підприємства, ініціюючи запровадження механізму соціального страхування. Неп та господарська руїна ускладнили діяльність собезу, який шукав шляхи та організаційно-економічні форми виходу з ситуації. Так, Кременчуцький губсоцвідділ акцентував роботу на заснуванні КСВ та поширенні ідеї і практики соцстраху [46].

На Харківщині губсоцвідділ вирішував соціальні проблеми головним чином за рахунок місцевого бюджету та підсобних господарських закладів, а також скороченням контингенту обслуговування осіб. Штатних працівників налічувалося 63: два – в адміністрації, в адміністративно-організаційному підвідділі – 13, в управлінні установами – 11, соціальної допомоги – 6, матеріально-фінансовому підвідділі – 31 особа [47]. Проголошення принципу соціального забезпечення різних категорій населення, яке справді потребувало допомоги, і його реалізація виявилися дещо неузгодженим кроком держави, хоч і гуманним.

Чернігівський губсоцвідділ розпочав свою роботу 16 жовтня 1918 р. з організації підвідділів – пайка і допомоги, пенсій, фінансового, охматдиту, охоплюючи райони поширення внаслідок встановлення радянської влади та просування Червоної Армії. У березні 1919 р. відбулися з'їзди представників повітових відділів, на яких йшлося про організаційні питання становлення системи соціального забезпечення [48]. Її формування тривало до 1922 р., враховуючи політичну ситуацію та соціальну нестабільність, а реальна матеріальна допомога

виявилася мізерною і недостатньою, тому що собези змушені були переглянути списки пенсіонерів, інвалідів, родин червоноармійців, скоротивши їх вдвічі [49]. У такому жалюгідному становищі перебували також і 12 повітових собезів Полтавщини, які мали між собою поштовий зв'язок [50].

У жовтні 1922 р. НКСЗ УСРР видав тези “Про соціальне забезпечення в УСРР”, присвячені п'ятим роковинам жовтневої революції. В офіційному документі державної установи підкреслювалося, що у червні 1920 р. “на Україні вже існував організаційно самостійний апарат соціального забезпечення” [51]. Саме такої думки був Б. Любимов, котрий восени 1921 р. констатував факт становлення і функціонування в Україні “самостійного апарату соціального забезпечення – Наркомсобезу” [52]. Звісно, він був також автором тез, тому що текст його статті збігається з ними. Організатори і теоретики собезу виокремлювали вплив непу на радикальну зміну роботи всієї системи соціального забезпечення. Так, Б. Любимов обґрунтував доцільність форсування “форм і методів” господарської діяльності [53], В. Милютін обстоював необхідність “корінної реформи” [54], І. Корнєєв виступав за посилення соціального страхування [55].

Під час непу відбувалися організаційні та функціональні зміни системи соціального забезпечення. У 1921 р. вона утримувала 184 тис. пенсіонерів, 256 тис. сімей червоноармійців, маючи у своєму розпорядженні 50 учбово-професійних майстерень, 25 виробничих і 9 трудових колоній, декілька заводів та 1200 десятин землі [56]. Густа мережа собезу охопила всі адміністративні центри УСРР. Наприкінці 1921 р., коли почали діяти принципи непу, в Україні налічувалося: 1975 волосних, 96 повітових, 27 районних і 12 губерньських відділів собезу [57]. Адміністративно-територіальна реформа 1925 р. ліквідувала губернії, а натомість запровадила округи і райони. В УСРР виникло 42 округи, в яких діяло 82 установи соціального забезпечення [58]. Вони належали до середньої ланки управління окружних відділів собезу та всеукраїнських установ системи Наркомсобезу. Окрвиконкоми почали самочинно скорочувати штати окрсобезів на 2–3 особи, тому 26 жовтня 1925 р. колегія Наркомсоцзабезу УСРР звернула увагу оргвідділу ВУЦВКу на “видання необхідних вказівок окрвиконкомам” [59]. Зокрема, Донецький окружний відділ собезу мав 7 штатних працівників, а його завідувач одночасно був і головою комітету взаємодопомоги, хоча плинність кадрів протягом 1925-1926 рр. становила 20 осіб [60].

Функціонування адмінсистеми 1921–1924 рр. вимагало і відповідної кількості номенклатури, але спостерігалася тенденція її скорочення. Якщо у 1921 р. налічувалося близько 2 тис. волосних керівників собезів, то на жовтень 1923 р. – 1023, а з переходом на триступеневу систему у 1923 р. – вже 741 особа [61]. За три роки штат окрсобезів скоротили на 31,6%, а працівників установ – 25,1% [62], однак в окремих округах наприкінці 1925 р. поступово зростала загальна чисельність службовців. За даними 34 окрвідділів у 1924-1925 рр. було 783 штатних працівника,

з них 245 – в окрінспектурах та 538 – в установах собезу. Якщо розглянути 245 номенклатурних посад окрінспектур, то 38% становили “відповідальні працівники”, а 64,9% – технічні [63]. Переважна більшість з них була призначена саме протягом 1924–1925 рр., коли відбувалася реорганізація системи собезу внаслідок нової адмінреформи.

Номенклатура середньої ланки системи собезу була встановлена ще у 1922 р., і враховувала організаційні та функціональні зміни у зв'язку з непом. Існували “нормальні штати” для губсобезів першої, другої і третьої категорії, класифікація яких залежала від декількох факторів: загальної кількості населення, соцконтингенту, економічного районування. Штат губсобезу першої категорії мав 55, другої – 46, третьої – 39 посад [64]. Категорія означала не функціональну якість, а насамперед специфіку адміністративного підпорядкування: губернія, повіт, район. Губернський відділ собезу мав завідуючого, заступника та 6 підвідділів: організаційно-адміністративний, державного соціального забезпечення і взаємодопомоги, соціального страхування, фінансовий, установ і підприємств. До переліку номенклатури губсобезу належали: завідувач відділу, заступник, зав підвідділом, інспектор, секретар, інструктор, статистик, помічник завідуючого, бухгалтер. Районний відділ мав 4 підвідділи (загальний, соціального страхування, установ і підприємств), повітовий – три підвідділи (загальний, операційний, соціального страхування), а за номенклатурою вони майже не вирізнялися, тому що дублювали губсобез.

Система соціального забезпечення періоду непу зазнала, крім структурних, суттєвих функціональних змін. Одночасно взаємодіяли три форми, які виконували соціальні функції: державне забезпечення, соціальне страхування, громадська взаємодопомога. Держава переймалася допомогою “соціально-кволим елементам” – інвалідам війни, сім'ям червоноармійців, пенсіонерам, соціальне страхування зосереджувалося на забезпеченні робітників шляхом формування спеціальних страхових фондів, а комітети взаємодопомоги займалися матеріальною підтримкою “елементів, знятих з держзабезпечення” [65]. Собез і соцстрах виконували важливу соціальну функцію, але вирізнялися джерелами фінансування та категоріями “контингенту обслуговування”. На утриманні держсобезу залишалися сім'ї червоноармійців, інваліди війни, родини інвалідів, жертви стихійних і соціальних катаклізмів, інваліди праці з членами їхніх сімей, які не потрапили до переліку осіб системи соцстрахування. Обслуговуванню підлягали лише ті, які втратили працездатність і не мали джерел для існування. Організаційно систему собезу формували три основні види: держзабезпечення, інвалідна кооперація, громадська взаємодопомога.

Державні форми собезу залежали виключно від бюджетного фінансування, яке, незважаючи на зростання, однак залишалося недостатнім. На потреби собезу у 1923–1924 рр. витрачали 4,8% бюджету, у 1924–1925 рр. – 6,3%, а витрати місцевих

бюджетів коливалися у межах 1,5–1,7% [66]. Відносне зростання бюджетних асигнувань дозволило здійснити забезпечення персональних пенсіонерів, сімей червоноармійців і слухачів радпартшкіл за встановленими нормами.

У 1925 р. НК РСІ УСРР обстежила діяльність Наркомсобезу і визнала її серйозні недоліки, особливо в галузі організаційного зв'язку і структурних підрозділів всієї системи [67]. Ця проблема привернула увагу преси, де підкреслювали тягар обов'язків центрального апарату на периферії окрінспекторів собезу [68]. На Черкащині замість 10 колишніх райсобезів у 1925 р. виникло 23, тому збільшився обсяг роботи, але не встигли належним чином упорядкувати штати [69]. Опубліковані протягом 1925–1926 рр. звіти про діяльність окружних відділів соціального забезпечення свідчать про організаційний період їх становлення, зумовленого адмінтерреформою. Окрінспектури не мали помешкань, штатів, принципів взаємодії і порозуміння з окрвиконкомама, належних коштів. Перехідний період “переживала” окрінспектура Проскурівської округи у 1924–1925 рр., яка налагоджувала “реальне керівництво” в окрузі, встановивши “живий зв'язок” з районними і сільськими товариствами взаємодопомоги (19 поїздок на місця 2-х інструкторів з охопленням 15 РайСТВ і 13 СТВ, заслуховування доповідей по 17 районах і 15 селах) [70]. Діяла організаційна вертикаль – від окрінспектури до районних і сільських осередків – товариств взаємодопомоги та інвалідної кооперації. Основний недолік їхньої роботи полягав у відсутності коштів, а не в особливостях перехідного періоду. Окружна інспектура собезу Проскурівщини спромоглася “вибити” за рахунок місцевого бюджету лише 10 тис. крб. на пенсії, хоча потреба міста становила 48 тис., не кажучи про сільських пенсіонерів [71]. Наркомсобез інколи виділяв дотації від 100 до 250 крб. на кожну окрінспектуру [72], які використовували на відрядження, канцелярське приладдя.

Друга половина 20-х рр., яка вирізнялася від першої поступальним економічним розвитком, характеризувалася відносним організаційно-функціональним зміцненням системи соціального забезпечення. У 1925–1926 рр. дві третини окрінспектур своєчасно надсилали звіти, а решта налагодила інформаційно-контактний зв'язок з периферією. Наприкінці звітнього року в УСРР діяло 40 окрінспектур при окрвиконкомках та в МАСРР, тому що влітку 1926 р. було ліквідовано Павлоградську округу, яку приєднали до Дніпропетровської. Якщо в першому кварталі 1925–1926 рр. налічувалося 358 працівників окрінспектур, то у четвертому – 577, а в установах відповідно 335 та 223, відтак загальне зменшення штату становило 22,1%, а для окрінспектур, якщо порівняти з 1924–1925 рр., маємо збільшення на 33% [73]. Загальний штат окрінспектури 42 округи першого кварталу 1925–1926 рр. налічував 358 осіб, у тому числі Харківська – 19, Київська – 19, Катеринославська – 17, Одеська – 21, Волинська – 14, Артемівська – 12, Вінницька – 12, Уманська – 11, Миколаївська – 11, Сталінська – 11. Двадцять округ мали по 4, дев'ять – по 6, дванадцять – по 7 номенклатурних працівників [74]. Їхні функції у

1928–1929 рр., внаслідок позбавлення повноважень окрінспектур призначати пенсії, здійснювати опікунство та надавати інші форми соціальних допомог, зазнали чергової модернізації. Окрінспектура здійснювала адміністративне керівництво апаратом та системою соціального забезпечення округи, контроль за роботою, а весь апарат поділявся на чотири функціональні частини (загальну з підкомісіями міськсобезу, селянської взаємодопомоги, соціального забезпечення, товариств і опіки). Окрінспектор собезу, ставка якого становила 180 крб., мав право головувати в окружних комісіях товариств взаємодопомоги, в опікунській раді, представляти установи в державних органах [75].

Перепис особистого складу радянського апарату, здійснений ЦСУ УСРР восени 1929 р., виявив соціально-політичні та національні ознаки номенклатури середньої управлінської ланки наркомсобезу. Зокрема, серед співробітників центрального апарату собезу члени КП(б)У становили 23,1%, окружного – 28,6%, в МАСРР – 50% [76]. У 1925 р. з 461 працівника окрінспектури комуністи становили лише 15%, а решта позапартійні. На час перепису 1929 р. в окружних інспектурах собезу УСРР працювало 290 осіб, з них росіян – 188, євреїв – 50, українців – 40. Упорядники матеріалів перепису виокремили 8 категорій працівників, які мали таке представництво: 47 – вищого керівного складу, 12 – оперативно-керівного, науковці та спеціалісти – 1, контрольно-інспекторське – 54, статистичне – 3, рахівничо-бухгалтерське – 37, діловодство – 92, молодший обслуговуючий персонал – 21 [77]. Українізація апарату НКСЗ УСРР, починаючи з лютого 1925 р., виявилася формальною справою, тому що у 1927 р. його співробітників віднесли до третьої категорії знання мови [78]. За соціальним походженням співробітники окрінспектур собезу розподілялися так: робітники – 86, службовці – 103, селяни – 34, з них 61 співробітник робітничого походження належав до КП(б)У [79], тобто дві третини партійців. Відсоток висуванців в центральному апараті становив 2,6% кадрового складу, в окружному – 7,6% [80].

Отже, простеживши еволюцію становлення і розвитку організаційних форм середньої ланки соціального забезпечення, можна говорити про три періоди: перший охоплює лютий 1919 – червень 1920 р., коли виникла самодіяльна система соціального забезпечення Наркомсобез; другий припадає на 1921–1925 рр., протягом яких відбувалися суттєві функціональні зміни собезу, зумовлені переходом до непу, хоча структура відповідала існуючому адміністративно-територіальному поділу; третій стосувався другої половини 20-х рр., характерною ознакою якого була реорганізація структури собезу відповідно до триступеневої системи адміністративного управління. Для першого періоду притаманна філантропічна спрямованість органів собезу, охоплення всіх категорій населення, а протягом непу спостерігалася жорстока політика “роздержавлення” соціального забезпечення, централізації її системи і децентралізації функцій. Держава переклала чимало обов’язків соціального самозабезпечення на кооперацію інвалідів, органи

соцстрахування та різні комітети взаємодопомоги. Середня ланка втратила координаційні функції призначення пенсій та інших допомог, перетворившись в організаційно-інспекторський та інструкторський підрозділ.

Література:

1. Временное положение о Народном Комиссариате Социального обеспечения Украинской Социалистической Советской Республики // Социальное обеспечение. – 1919. – № 1. – С. 4.
2. ЦДАВО України. – Ф. 348. – Оп. 1. – Спр. 10. – Арк. 21–22.
3. Там само.
4. Социальное обеспечение. – 1919. – № 1. – С. 4–6.
5. Там само. – С. 6.
6. ЦДАВО України. – Ф. 348. – Оп. 1. – Спр. 123. – Арк. 1–2.
7. Хроника собеса // Социальное обеспечение. – 1920. – № 2. – С. 23.
8. А.С. Инструкторские курсы социального обеспечения при НКСО // Вестник социального обеспечения. – 1921. – №2–3. – С. 24–25.
9. Там само. – С. 24.
10. Там само. – С. 25.
11. Листок инструктора // Социальное обеспечение. – 1920. – №20. – С. 22.
12. На местах // Вестник социального обеспечения. – 1921. – № 2–3. – С. 22.
13. На местах // Там само. – 1922. – № 1–3. – С. 27.
14. На местах // Там само. – 1922. – № 4. – С. 36.
15. Там само. – С. 63.
16. Вестник социального обеспечения. – 1922. – № 5–7. – С. 87–88.
17. Сведения об учреждениях призрения г. Киева по данным обследования доктора Аксенова (сентябрь–ноябрь 1918 г.) // Социальное обеспечение. – 1919. – № 2–3. – С. 36.
18. ЦДАВО України. – Ф. 348. – Оп. 1. – Спр. 187. – Арк. 4.
19. Там само.
20. Там само.
21. Августовский губернский съезд собеса // Социальное обеспечение. – 1920. – № 2. – С. 15–16.
22. Там само. – С. 16.
23. ЦДАВО України. – Ф. 348. – Оп. 1. – Спр. 196. – Арк. 51.
24. Августовский губернский съезд собеса... – С. 17.
25. Там само.
26. Там само.
27. Там само. – С. 18.
28. Там само. – С. 19.
29. Черский А. Значение социального обеспечения // Социальное обеспечение. – 1920. – №2. – С. 2–3; Барский З. Социальное обеспечение и благотворительность // Там само. – 1920. – № 2. – С. 3; Сталин Гр. Филантропия или социальное обеспечение // Там само. – С. 3–4; Вопросы большие и маленькие // Там само. – С. 13–14.
30. Доклад о деятельности Киевского губернского отдела социального обеспечения за время с 15 сентября по 1-е октября 1920 года // Социальное обеспечение. – 1920. – № 2. – С. 21–23.
31. Хроника собеса // Социальное обеспечение. – 1920. – № 2. – С. 23.
32. На местах // Вестник социального обеспечения. – 1922. – № 1–3. – С. 25.
33. Милютин Н. Социальное обеспечение в условиях новой экономической политики // Вопросы социального обеспечения. – 1921. – № 5–6. – С. 21–24.
34. На местах // Вестник социального обеспечения. – 1922. – № 5–7. – С. 40.
35. На местах // Там само. – № 4. – С. 36.
36. Там само.
37. Обзор провинции // Социальное обеспечение. – 1919. – № 1. – С. 85–89.
38. ЦДАВО України. – Ф. 348. – Оп. 1. – Спр. 127. – Арк. 36–38.
39. Там само. – Арк. 37.
40. Там само. – Арк. 57.
41. На местах // Вестник социального обеспечения. – 1922. – № 8–11. – С. 59.
42. На местах // Там само. – № 4. – С. 37.
43. На местах // Там само. – № 1–3. – С. 27.
44. На местах // Там само. – № 8–11. – С. 60.
45. Там само. – С. 61.

46. Там само. – № 1–3. – С. 28.
47. Там само. – С. 29.
48. Обзор провинции // Социальное обеспечение. – 1919. – № 1. – С. 85–89.
49. На местах // Вестник социального обеспечения. – 1922. – № 1–3. – С. 27.
50. ЦДАВО України. – Ф. 348. – Оп. 1. – Спр. 196. – Арк. 2.
51. Тезисы по социальному обеспечению НКСО УССР. К 5-й годовщине Октябрьской революции // Вестник социального обеспечения. – 1922. – № 8–11. – С. 23–25.
52. Любимов Б. За четыре года (октябрь 1917 – октябрь 1921) // Там само. – 1921. – № 2–3. – С. 2.
53. Любимов Б. На хозяйственные рельсы (итоги Всеукраинского совещания собесов) // Там само. – 1921. – № 1. – С. 2–3.
54. Милютин Н. Социальное обеспечение. // Там само. – 1921. – № 5–6. – С. 24.
55. Корнеев И. Социальное страхование или социальное обеспечение // Там само. – С. 4–5.
56. Тезисы по социальному обеспечению... С. 24.
57. Там само.
58. ЦДАВО України. – Ф. 348. – Оп. 1. – Спр. 1119. – Арк. 25.
59. Про зміни штатів окрсоцзабезів // Вісник соціального забезпечення. – 1925. – № 3. – С. 47.
60. Дергачев Г. Социальное обеспечение в Донецком округе // Вопросы социального обеспечения. – 1927. – № 4. – С. 8–9.
61. ЦДАВО України. – Ф. 348. – Оп. 1. – Спр. 1119. – Арк. 4.
62. Там само. – Арк. 45.
63. Там само. – Арк. 45.
64. Нормальные штаты для губсобезов первой категории // Вестник социального обеспечения. – 1922. – № 5–7. – С. 87–88.
65. Тезисы по социальному обеспечению... С. 24.
66. Там само.
67. Обследование Н.К.С.О. // Бюллетень ЦК КП(б)У – НК РКИ УССР. – 1925. – № 26. – С. 80–82.
68. Кушнарьюв р. Організація зв'язку в системі соціального забезпечення // Вісник соціального забезпечення. – 1925. – № 1–2. – С. 11–14.
69. Н.К. Черкасская окринспектура собеса // Вісник соціального забезпечення. – 1925. – № 1–2. – С. 145–146.
70. Выводы о состоянии Проскуровской окринспектуры собеса // Вісник соціального забезпечення. – 1926. – № 5–6. – С. 32–34.
71. Там само.
72. В Коллегии Народного Комисариата Социального Обеспечения // Вісник соціального забезпечення. – 1926. – № 3–4. – С. 27–29.
73. ЦДАВО України. – Ф. 348. – Оп. 1. – Спр. 1584. – Арк. 43.
74. Там само.
75. Там само. Спр. 1965. – Арк. 16.
76. Радянський апарат УСРР (Перепис особистого складу на 1 жовтня 1929 р.) – Харків, 1930. – С. 22.
77. Там само. – С. 32.
78. ЦДАВО України. – Ф. 348. – Оп. 1. – Спр. 1802. – Арк. 222.
79. Радянський апарат УСРР... – С. 32.
80. Там само. – С. 20

Кузьменко М. М.

УЧАСТЬ ОСВІТЯН В ПОЛІТИКО-ІДЕОЛОГІЧНИХ КАМПАНІЯХ 20-30-Х РР. ХХ СТ.

Термін “соціальне замовлення” з’явився в літературі 20-х років, хоча історики майже не використовують цього факту і явища. Його ототожнюють зазвичай із теоретико-політичними настановами партійно-радянських органів, з ідеологічними директивами та вказівками. Однопартійна політична система влади, яка після “самоліквідації” українських опозиційних партій упродовж 1920–1924 рр. і